

УДК 342.51

Олександра ОЛІЙНИЧУК

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА РІВНІ ЇЇ ФОРМУВАННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Резюме. Масштабні загрози економічній безпеці України вимагають розроблення та реалізації комплексу обґрунтованих, дієвих і невідкладних заходів із їхньої нейтралізації та зміцнення економічної безпеки держави. Ключовими складовими системи економічної безпеки держави доцільно визнати макроекономічну, зовнішньоекономічну, енергетичну, фінансову, продовольчу, інвестиційну, виробничу, інноваційну, які піддаються загрозам, визначених чинним законодавством. Відповідно до концепції рівнів функціонування економіки логічним є виокремлення рівнів формування економічної безпеки держави, а саме: окремого господарюючого суб'єкта, що формує мікрорівень економічної безпеки; сукупності однопрофільних (одногогалузевих) господарюючих суб'єктів, що формує галузевий мезорівень економічної безпеки; певного регіону, де функціонують господарюючі суб'єкти, що формує регіональний мезорівень економічної безпеки; держави, що формується господарюючими суб'єктами всіх регіонів і галузей. Тільки з урахуванням концептуальних аспектів системи економічної безпеки держави та її формування можливе розроблення справді дієвих заходів із «реанімування» національної економіки.

Ключові слова: економічна безпека держави, складові системи економічної безпеки держави, формування економічної безпеки держави, мікрорівень економічної безпеки держави, мезорівень економічної безпеки держави, макрорівень економічної безпеки держави.

Oleksandra OLIYNYCHUK

THE STATE ECONOMIC SECURITY SYSTEM AND THE LEVELS OF ITS FORMATION: CONCEPTUAL ASPECTS

Summary. Present controversial economic policy intensifies the economic problems of Ukraine and its citizens and leads to the fall of social, political, economic and investment attractiveness ratings of our country. Large-scale threats to the economic security of Ukraine require the development and implementation of a range of reasonable, effective and urgent measures for counteraction and strengthening of the state economic security. It is advisable to distinguish manufacturing, investment, innovative, macroeconomic, financial, foreign economic, food and energy elements as the key components of the state economic security system. These components are subjected to threats which are determined by Ukrainian law. In an organic combination they form a complicated structure system that is the state economic security. The inner essence of this system is characterized by the tendency to both growth and stability. According to the concept of levels of the economy functioning it is logical to distinguish the levels of the state economic security formation, namely the level of single entity which forms the micro-level of economic security; the level of set of single branch businesses which forms the industry meso-level of economic security; the level of a certain region with functioning enterprises which forms the regional meso-level of economic security; the level of state which is formed by economic entities of all regions and sectors and depends on the economic security condition at the micro and meso-levels. Only considering the conceptual aspects of the state economic security system and its formation it is possible to develop really effective measures of "reanimation" of national economy.

Key words: economic security of the state, elements of the state economic security system, state economic security system formation, the micro level of the state economic security, the meso-level of the state economic security, the macro-level of the state economic security.

Постановка проблеми. Сучасна економіка України набуває максимально критичного стану за всі роки її незалежності, про що свідчить ряд важливих макроекономічних показників і їхня тенденція протягом останнього року. Державний і гарантований державою борг України на 1.01.2015 р. становив 1100564,0 млн. грн., що на 88,1% більше, ніж на 1.01.2014 р. При цьому зовнішній борг зріс на 103,9%, а внутрішній – на 72,1% у порівнянні з показниками на 1.01.2014 р. Якщо ж прослідкувати динаміку даного показника за останні п'ять років, то вона є вражаючою. Протягом періоду 01.01.2010 р. – 01.01.2015 р. загальна величина державного і

гарантованого державою боргу України зросла у 3,5 рази, зовнішній борг у 2,9 рази, а внутрішній борг – у 4,6 рази. Дефіцит бюджету у 2015 році становив 78070,5 млн. грн., що на 13362,9 млн. грн. більше, ніж у 2014 році, тобто на 20,7%. Золотовалютні резерви України протягом 2014 року скоротилися до критичного мінімуму за останні п'ять років і на 01.01.2015 р. обчислювались в 7533,3 млн. дол. США, що на 63,1% менше, ніж на 01.01.2014 р. [14].

Контроверсійна економічна політика, яка проводиться в даний час, посилює економічні проблеми України та її громадян і призводить до падіння соціальних, політичних, економічних рейтингів та інвестиційної привабливості нашої країни. Водночас потужним каталізатором дестабілізаційних економічних процесів в Україні, без сумніву, є військові дії на сході країни й ескалація конфлікту. Отже, очевидними є масштабні загрози національній безпеці України і, зокрема, її економічній складовій, що вимагає розроблення та реалізації комплексу обґрунтованих, дієвих і невідкладних заходів із їхньої нейтралізації та зміцнення економічної безпеки держави. Це потребує врахування концептуальних аспектів системи економічної безпеки держави, що актуалізує дане дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження системи економічної безпеки держави, оцінювання стану, окремих аспектів функціонування, складових і рівнів формування висвітлені у наукових публікаціях. Я.А. Жаліло дослідив теорію та практику формування ефективної економічної стратегії держави [5]. В.П. Мартинюк здійснив комплексне оцінювання стану національної економіки на основі інтегрального показника економічної безпеки держави [9]. Т.Г. Васильців науково обґрунтував стратегію та механізми зміцнення економічної безпеки підприємництва України [1]. О.М. Ляшенко у своїй монографічній праці висвітлила результати ґрунтовного дослідження у напрямі концептуалізації управління економічною безпекою підприємства [8]. О.І. Вівчар дослідила практичні аспекти моніторингу економічної безпеки підприємства [2]. Водночас, як свідчить проведений аналіз змісту наукових публікацій, присвячених системі економічної безпеки держави, дослідження потребує її формування за складовими та рівнями функціонування економіки.

Метою статті є систематизація позицій щодо структури системи економічної безпеки держави та виокремлення рівнів її формування, що є концептуальною основою комплексу заходів із її зміцнення.

Виклад основного матеріалу. Основою правового регулювання національної безпеки в Україні є Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. №964-IV, в якому міститься визначення терміну «національна безпека». Водночас поняття «економічна безпека» позбавлене законодавчого тлумачення, хоча у ст. 7 згаданого Закону наведено перелік загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері. У табл. 1 відображено результати ідентифікації складових системи економічної безпеки на основі аналізу й об'єднання у блоки законодавчо визначених загроз.

Таблиця 1

Складові системи економічної безпеки держави відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р.

(складено автором на основі [6])

Table 1

Elements of the state economic security system according to the Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» (2003) (developed by the author using [6])

№ з/п	Загрози національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері	Складова системи економічної безпеки
1	Істотне скорочення внутрішнього валового продукту	Виробнича
2	Зниження інвестиційної активності Критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення; загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України Небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу в стратегічних галузях економіки	Інвестиційна
3	Зниження інноваційної активності, науково-технічного і технологічного потенціалу Скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку	Інноваційна
4	Ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки Неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці «Тінізація» національної економіки Переважає в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними Недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці	Макроекономічна
5	Нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики Велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів Відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків	Фінансова
6	Критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку Нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомаю вагою продукції з високою часткою доданої вартості	Зовнішньоекономічна
7	Критичний стан з продовольчим забезпеченням населення	Продовольча
8	Неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави	Енергетична

Дані табл.1 дозволяють узагальнити, що відповідно до законодавчого закріплення загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері у системі економічної безпеки держави можна виділити такі складові: виробнича, інвестиційна, інноваційна, макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, продовольча, енергетична.

Відсутність законодавчого регламентування економічної безпеки держави та її складових певною мірою компенсує наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 року №1277. Відповідно до даного нормативного документа економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі й характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання. При цьому складовими економічної безпеки визначено виробничу, демографічну, енергетичну, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну, макроекономічну, продовольчу, соціальну, фінансову безпеку [13]. У табл.2 відображено результати узагальнення позицій щодо складових системи економічної безпеки держави.

Таблиця 2

Огляд позицій щодо складових системи економічної безпеки держави
(узагальнено автором)

Table 2

View of the positions of the state economic security system elements
(generalized by the author)

Складові системи економічної безпеки підприємства	Автентична позиція	Легальна (офіційна) позиція	Доктринальна (наукова) позиція				
	Закон України «Про основи національної безпеки України» [6]	Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [13]	З. С. Варналій, П.В. Мельник та ін. [4, с. 34]	В.М. Гещь, М.О. Кизим та ін. [1, с. 14]	В.І. Мунтян [12, с. 459]	В.Т. Шлемко, І. Ф. Бінько [15, с. 143]	Т.Г. Васильців [1, с. 15]
Макроекономічна	+	+					
Зовнішньоекономічна	+	+	+	+	+	+	+
Сировинно-ресурсна					+	+	
Енергетична	+	+	+	+	+	+	+
Фінансова	+	+	+	+	+	+	+
Воєнно-економічна					+	+	
Технологічна					+	+	+
Продовольча	+	+	+	+	+	+	+
Інформаційна					+		
Соціальна		+	+	+	+	+	+
Демографічна		+		+	+	+	+
Екологічна				+	+	+	+
Інвестиційна	+						
Виробнича	+	+					

Закінчення таблиці 2

The end of the table 2

Трудоресурсна			+				
Інноваційна	+						+
Науково-технологічна			+				
Інноваційно-інвестиційна		+					
Тіньова економіка					+		
Інноваційно-технологічна				+			

Як свідчать дані табл.2, доктринальна позиція дещо відрізняється від автентичної та легальної. Більшість науковців-фундаменталістів вітчизняного економічного безпекознавства, чії праці були розглянуті, переконані, що систему економічної безпеки держави формують такі складові, як зовнішньоекономічна, енергетична, фінансова, технологічна, продовольча, соціальна, демографічна, екологічна. Окремі складові, зокрема зовнішньоекономічна, енергетична, фінансова, продовольча, соціальна, демографічна, аналогічні виділені у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. На нашу думку, демографічна складова є структурним елементом соціальної, що робить недоцільним її виокремленням. До того ж, соціальна складова більшою мірою є елементом національної безпеки, ніж економічної. Тому ми вважаємо за недоцільне віднесення соціальної компоненти до системи економічної безпеки держави, що прослідковується у легальній та доктринальній позиціях. Водночас інвестиційна, виробнича й інноваційна складові нерозривно пов'язані з рівнем економічної безпеки держави, оскільки є стимулюючим фактором розвитку національної економіки. Тому автентична та легальна позиції з даного приводу є цілком обґрунтованими, на відміну від доктринальної.

Аналізуючи дані табл.2, варто погодитись із зауваженнями О.В. Мірошніченка, який наголошує, що соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна й інформаційна безпека відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» розглядаються як окремі сфери національної безпеки України разом з політичною, економічною та іншими сферами, а не як складові економічної сфери [10].

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що для доктринальної позиції характерні суттєві відступи від економічної сфери та надмірна деталізація складових із виокремленням компонентів і гіперболізація їхнього значення, тобто зміщення акцентів із загальніших на детальніші елементи. З огляду на це, аргументованим є твердження, що ключовими складовими системи економічної безпеки держави доцільно визнати макроекономічну, зовнішньоекономічну, енергетичну, фінансову, продовольчу, інвестиційну, виробничу, інноваційну, які піддаються загрозам, визначених чинним законодавством. У своєму органічному поєднанні вони формують складноструктуровану систему – економічну безпеку держави, внутрішній сутності якої притаманна тенденція водночас до зростання та стійкості.

Економічна безпека держави формується на кількох рівнях. Я.А. Жаліло розглядає три основні рівні економічної безпеки: індивідуума, суб'єкта господарської діяльності та держави, які є неподільними [5, с.88]. Т.М. Гладченко обґрунтовує доцільність виокремлення таких рівнів економічної безпеки, як рівень держави, регіону, галузі, підприємства, людини [3, с.5–7]. Т.Г. Васильців виділяє економічну

безпеку держави, регіонів, у галузево-секторальному аспекті, на мікрорівні ієрархії управління, суспільства (угруповання), особи [1, с.15].

Без сумніву, кожна вищезазначена позиція має своє обґрунтування, однак відповідно до концепції рівнів функціонування економіки логічним є виокремлення таких рівнів формування економічної безпеки держави:

- окремого господарюючого суб'єкта (ГС), що формує мікрорівень економічної безпеки;
- сукупності однопрофільних (одногалузевих) господарюючих суб'єктів, що формує галузевий мезорівень економічної безпеки;
- певного регіону, де функціонують господарюючі суб'єкти, що формує регіональний мезорівень економічної безпеки;
- держави, що формується господарюючими суб'єктами всіх регіонів і галузей та залежить від стану економічної безпеки на мікро- та мезорівнях.

Модель формування економічної безпеки держави та її рівнів наведена на рис.1.

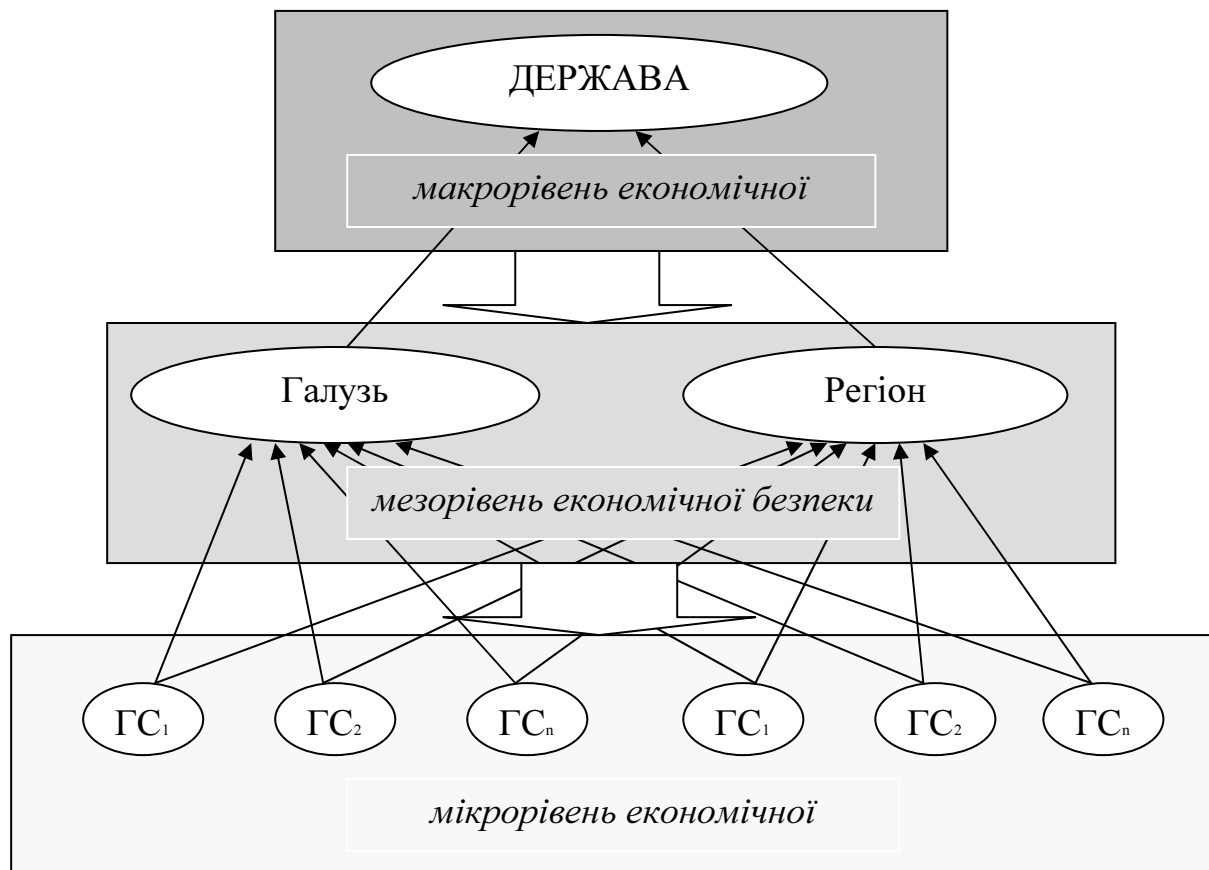

Рисунок 1. Модель формування економічної безпеки держави та її рівнів (розроблено автором)

Figure 1. Model of levels formation of the state economic security system (developed by the author)

Рис.1 демонструє, що між усіма рівнями формування економічної безпеки існують двосторонні зв'язки, наявність яких пояснюється тим, що система економічної безпеки держави – це сукупність органічно взаємопов'язаних між собою елементів, і зміни, що відбуваються з одним із них, певною мірою стосуються й іншого. Наприклад, політична криза та загроза військового вторгнення негативно позначаються на інвестиційній привабливості та банківській стабільності держави і в результаті мають шкідливі наслідки для стану економічної безпеки на макрорівні, що своєю чергою,

негативно впливає на ефективність діяльності галузей економіки та регіонів країни, занепад яких є вагомою причиною незадовільних результатів функціонування господарюючих суб'єктів. Водночас збитки господарюючих суб'єктів негативно відображаються на стані економічної безпеки на мезорівні, оскільки є фактором погіршення результатних показників галузі, до яких вони відносяться, а також регіону їхнього розташування. А це, у підсумку, негативно впливає на стан економічної безпеки на макрорівні.

Аналогічною є дія позитивних факторів, що впливають на стан економічної безпеки держави. Зокрема, раціональна податкова, митна політика держави здатні стимулювати розвиток окремих галузей і регіонів, що зміцнює економічну безпеку на мезорівні та сприяти покращенню результатів функціонування господарюючих суб'єктів і детінізації їхньої діяльності, що посилює економічну безпеку держави на мікрорівні. Водночас надмірно високі ставки оподаткування матимуть зворотний ефект.

Отже, успішний розвиток країни неможливий без комплексного вирішення проблем забезпечення економічної безпеки на усіх рівнях її формування. У контексті зазначеного, слушним є твердження Т.Г. Васильціва: «... кожен вищий рівень системи управління економічною безпекою держави має формувати сприятливі засади та передумови забезпечення захищеності компонент і функціональних складників об'єкта економічної безпеки нижчого рівня» [1, с.14]. Однак, зважаючи на обґрунтування наявності зворотного зв'язку між рівнями формування економічної безпеки держави, це твердження варто уточнити доповненням, що кожен нижчий рівень формує передумови для зміцнення вищого рівня.

Між рівнями економічної безпеки держави та її складовими існує тісний взаємозв'язок, який необхідно враховувати при розробленні комплексу обґрунтованих і взаємопов'язаних заходів, направлених на стабілізацію та покращення показників – індикаторів економічної безпеки відповідного рівня її формування. У цьому випадку діятиме синергетичний ефект, тобто додатковий результат, отриманий від тісної злагодженої взаємодії окремих елементів системи. Проте слід зазначити, що даний ефект може бути як позитивним, так і негативним. Як слушно зазначає авторський колектив дослідження, присвяченого синергетиці та прогнозам майбутнього, «...при низькій організованості системи сума її властивостей буде менше суми властивостей компонентів» [7, с.75].

Таким чином, зміцнення національної економічної безпеки передбачає розроблення й одночасну реалізацію впровадження з боку державних і місцевих органів влади програми забезпечення економічної безпеки на мікро-, мезо- та макрорівнях. Дана програма повинна мати стратегічний характер, оскільки реальний ефект від її впровадження може з'явитися не моментно, а через певний час, переважно більше одного року, а в деяких випадках – через 5–10 і більше років, коли заходи направлені на посилення макроекономічної, інвестиційної складових економічної безпеки держави.

Висновки. Економічна система держави – це складноструктурована трирівнева сукупність взаємодіючих складових, ключовими з яких є виробнича, інвестиційна, інноваційна, макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, продовольча й енергетична підсистеми, що формуються на рівнях функціонування економіки. Макрорівень створює підґрунтя економічної безпеки держави. Мезорівень має дуалістичний характер, оскільки є симбіозом галузевого та регіонального елементів. Макрорівень є топовим рівнем формування економічної безпеки держави, так як саме на цьому рівні формується економічна політика держави, що визначає передумови і задає напрями розвитку регіонів, галузей та господарюючих суб'єктів зокрема. Тільки з

урахуванням концептуальних аспектів системи економічної безпеки держави та її формування можливе розроблення справді дієвих заходів із «реанімування» національної економіки, що є перспективами наших подальших наукових досліджень у даному напрямі.

Conclusions. Grounded on the results of the research there was made a conclusion that the state economic security system is the complicated three-level structure set of elements that form the co-operation system with key elements of manufacturing, investment, innovative, macroeconomic, financial, foreign economic, food and energy subsystems. These subsystems are form on the levels of economy function. The macro-level creates the basis of economic security. The meso-level has a dual nature, because there is a symbiosis of sectoral and regional elements. The macro-level is the top-end formation level of the state economic security, since at this level it is formed the economic policy that forms the background and defines the directions for development of regions, sectors and enterprises. Only considering the conceptual aspects of the state economic security system and its formation it is possible to develop really effective measures of “reanimation” of national economy that is the prospect of our further research in this area.

Використана література

1. Васильців, Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення [Текст] / Т.Г. Васильців: монографія. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
2. Вівчар, О.І. Прагматизм прискорення бізнесу при моніторингу його економічної безпеки в контексті трансформаційних змін [Текст] / О. І. Вівчар // Сталий розвиток економіки. – 2014. – №1. – С.194–199.
3. Гладченко, Т.М. Науково-методичні основи створення механізму державного управління і регулювання системи безпеки підприємницької діяльності : регіональний аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 «Механізми державного управління» [Текст] / Т.М. Гладченко. – Донецьк, 2004. – 20 с.
4. Економічна безпека [Текст] / З.С. Варналій, П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул та ін.; за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
5. Жаліло, Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія [Текст] / Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 2009. – 336 с.
6. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. №964-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
7. Капица, С.П. Синергетика и прогнозы будущего [Текст] / С.П. Капица, С.П. Курдюмов, Г.Г. Малинецкий. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 283 с.
8. Ляшенко, О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія [Текст] / О.М. Ляшенко. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.
9. Мартинюк, В.П. Оцінка стану національної економіки на основі інтегрального показника економічної безпеки держави [Текст] / В.П. Мартинюк // Економіка, менеджмент, підприємство. – 2013. – №25 (1). – С.179–188.
10. Мірошніченко, О. Економічна безпека України: стан і дослідження питання (погляд скрізь 20-річчя незалежності) [Електронний ресурс] / О. Мірошніченко. – Режим доступу: <https://news.pn/ru/public/79872>
11. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство [Текст] / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова та ін.; за ред. В. М. Гейця. – Х.: Інжек, 2006. – 240 с.
12. Мунтіян, В.І. Економічна безпека України [Текст] / В.І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 462 с.
13. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.09.2013 р. №1277. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
14. Финансовый портал «Минфин». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://index.minfin.com.ua>
15. Шлемко, В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення [Текст] / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.

Отримано 11.03.2015